अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२४] १ एस.सी.आर. १०८३ : २०२४ इन्स्क ६३

अजितसिंह चेहुजी राठोड

विरुद्ध

गुजरात राज्य र अर्का

(फौजदारी अपील नं. ४७८ को २०२४)

२९ जनवरी २०२४

[बी.आर. गावाई र सन्दीप मेहता, जे.जे.]

विचारणीय मुद्दा

अपिलकर्ता-आरोपितलाई लेखन सम्बन्धी कानुन, १८८१ को धारा १३८ अन्तर्गत दोषी ठहराइएको थियो, जसमा उनले सम्बन्धित चेकमा हस्ताक्षर मिलेको दाबी गरेका थिए। उनको हस्तलेखन विज्ञद्वारा चेकमा देखिने हस्ताक्षरको तुलना गर्न पाउँ भन्ने निवेदनलाई फौजदारी अदालतले अस्वीकार गरेको थियो। के उच्च अदालतले फौ.प्र.सं. को धारा ३९१ अन्तर्गत अपिलकर्ताद्वारा पेश गरिएको अपिल चरणमा थप प्रमाण लिन र हस्तलेखन विज्ञको राय लिन निर्देशन माग्ने निवेदनलाई खारेज गर्नु उचित थियो?

हेडनोटहरू

- लेखन सम्बन्धी कानुन, १८८१ - धारा ११८, १३८ - फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ - धारा ३९१ - एनआई ऐनअन्तर्गतका अनुमानहरू खण्डनीय भएतापनि उजुरीकर्ताको पक्षमा हुन्छन्

– आरोपितले प्रमाण पेश गरी त्यस्ता अनुमानहरूको खण्डन गर्नुपर्छ

– चेक नकारिएको - अपिलकर्तालाई धारा १३८ अन्तर्गत सजाय हुने अपराधमा दोषी ठहराइएको - मुद्दाको क्रममा हस्ताक्षर मिलेको नभएको दाबी गर्दै, अपिलकर्ताले चेकमा देखिने हस्ताक्षरको हस्तलेखन विज्ञद्वारा तुलना गर्न निवेदन दिएका थिए - फौजदारी अदालतले अस्वीकार गरेको - आदेशविरुद्ध चुनौती नदिइएको - अपिल चरणमा, अपिलकर्ताले फौ.प्र.सं. को धारा ३९१ अन्तर्गत थप प्रमाण लिन र हस्तलेखन विज्ञको राय लिन निर्देशन माग्ने निवेदन दिए - खारेज गरिएको:

आदेश: धारा ११८ को उपधारा (इ) ले लेखन योग्य लिखतमा गरिएका कोरिधापनहरू सोही क्रममा हुन्छन् भन्ने स्पष्ट अनुमान प्रदान गर्दछ - यसरी, सम्बन्धित चेकको कोरिधापन वास्तविक हुने अनुमान चेकको समयमा धारकको पक्षमा हुन्छ जुन यहाँ उजुरीकर्ता हुनेछ - यदि आरोपितले यस्तो अनुमानलाई खण्डन गर्न चाहन्छ भने, उसले यसको लागि प्रमाण पेश गर्नुपर्नेछ - बैंकबाट जारी गरिएको कुनै कागजातको प्रमाणित प्रतिलिपि नै बैंकर्सको बुक्स इभिडेन्स ऐन, १८९१ अन्तर्गत कुनै औपचारिक प्रमाणबिना नै ग्रहण योग्य हुन्छ - यसैले, उपयुक्त मुद्दामा, बैंकले राखेको नमुना हस्ताक्षरको प्रमाणित प्रतिलिपि लिन र प्रमाण ऐन, १८७२ को धारा ७३ अन्तर्गत अदालतसमक्ष चेकमा देखिने हस्ताक्षरसँग तुलना गर्न अनुरोध गर्न सकिन्छ - तर, यस मुद्दामा, अवसर पाएर पनि अपिलकर्ताले चेकमा हस्ताक्षर मिलेको नभएको आफ्नो दाबी पुष्टि गर्न बचाउपक्षमा परीक्षण गरिएको बैंक कर्मचारीलाई कुनै प्रश्न सोधेनन् - यसैले, अपिल अदालतले अपिलकर्तालाई उसकै अनुरोधमा बचाउपक्षको प्रमाण संकलन गर्न सहयोग गर्नुपर्ने थिएन - फौ.प्र.सं. को धारा ३९१ अन्तर्गत थप प्रमाण लिने अधिकार त्यसबेला मात्र प्रयोग गरिनुपर्छ जब त्यस्तो अनुरोध गर्ने पक्षलाई उचित सावधानीपूर्वक प्रमाण पेश गर्नबाट रोकिएको हुन्छ वा त्यस्तो प्रार्थनालाई जन्म दिने तथ्यहरू अपिल विचाराधीनै अवस्थामा पछि आउँछन् र त्यस्तो प्रमाण नलिँदा

न्याय सम्पादनमा बाधा पुग्न सक्छ -

थप रूपमा, अपिलकर्ताले हस्तलेखन विज्ञद्वारा चेकमा देखिने हस्ताक्षरको तुलना गर्न पाउँ भन्ने आफ्नो निवेदनलाई फौजदारी अदालतले अस्वीकार गरेको आदेशविरुद्ध चुनौती दिएनन् र यसरी त्यसले अन्तिमता प्राप्त गर्यो - आक्षेपित आदेशहरूमा हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था छैन। [अनुच्छेद १४, १५, १७, ९, १८ र २०]

फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ - धारा ३९१ - थप प्रमाण लिने अधिकार - अभ्यास - छलफल गरिएको। [अनुच्छेद ९]

फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ - धारा ३९१ - लेखन सम्बन्धी कानुन, १८८१ - धारा १३८ - अपिलकर्ता-आरोपितले उसलाई एनआई ऐनको धारा १३८ अन्तर्गतको सूचना प्राप्त भएको थिएन र सोही पुष्टि गर्न हुलाक कार्यालयको सम्बन्धित अधिकारीलाई बोलाइनुपर्ने दाबी गरे:

आदेश: अपिल अदालतले अपिललाई निर्णय गर्दा अभिलेखमा उपलब्ध प्रमाणको आधारमा यस्तो मुद्दालाई परीक्षण गर्नुपर्नेछ - यसैले, अपिल अदालतले हुलाक कार्यालयको अधिकारीलाई बोलाउन फौ.प्र.सं. को धारा ३९१ अन्तर्गतको अधिकार प्रयोग गर्नुपर्ने थिएन र उसले फौ.प्र.सं. को धारा ३९१ अन्तर्गतको निवेदनलाई ठीक नै अस्वीकार गरेको थियो। [अनुच्छेद १९]

ऐनहरूको सूची

लेखन सम्बन्धी कानुन, १८८१; फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३; बैंकर्सको बुक्स इभिडेन्स ऐन, १८९१; प्रमाण ऐन, १८७२।

मुख्य शब्दावलीहरू

चेक नकारिनु; लेखन सम्बन्धी कानुनअन्तर्गतका अनुमानहरू; खण्डनीय; लेखन योग्य लिखतमा गरिएका कोरिधापनहरू; समयमा धारक; हस्ताक्षर मिलेको नभएको; हस्ताक्षरको तुलना; हस्तलेखन विज्ञ; अपिल चरण, थप प्रमाण; बैंकबाट जारी कागजात; प्रमाणित प्रतिलिपि; बैंकले राखेको नमुना हस्ताक्षर; बैंक कर्मचारी; अपिल अदालत; न्यायको विफलता।

मुद्दाको उत्पत्ति

फौजदारी अपिल अधिकारक्षेत्र: फौजदारी अपील नं. ४७८ को २०२४।
गुजरात उच्च अदालत, अहमदाबादको मिति २५.१०.२०२३ को फैसला र आदेशबाट सीआरएमए नं. १७९३३ को २०२३।

पक्षहरूका लागि उपस्थिति

शरीक अहमद, सुनील कुमार वर्मा, विनय वत्स, तारिक अहमद, एम/एस अहमदी लॉ अफिसेसका लागि, अडभ. अपिलकर्ताका लागि।

सर्वोच्च अदालतको फैसला / आदेश

फैसला

मेहता, जे.

१. अनुमति प्रदान गरिन्छ।

२. अपिलकर्ता-आरोपितको अनुरोधमा दायर यस विशेष अनुमति अपीलले

गुजरात उच्च अदालतद्वारा मिति २५ अक्टोबर, २०२३ मा जारी गरिएको फौजदारी मिश्रित निवेदन नं. १७९३३ को २०२३ लाई खारेज गर्ने आदेशविरुद्ध प्रश्न उठाएको छ, जुन फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ (यसपछि 'सीआरपीसी' भनिनेछ) को धारा ४८२ र धारा ३९१ संग पढिनुपर्ने अपिलकर्ताद्वारा दायर गरिएको थियो।

३. अपिलकर्तालाई लेखन सम्बन्धी कानुन, १८८१ (यसपछि 'एनआई ऐन' भनिनेछ) को धारा १३८ अन्तर्गत सजाय हुने अपराधको लागि सम्माननीय फौजदारी अदालतसमक्ष अभियोजन गरिएको थियो, जसमा उजुरीकर्ता श्री महादेवसिंह चंदासिंह चम्पावतको पक्षमा अपिलकर्ताद्वारा जारी गरिएको रु. १० लाखको चेक बैंकमा पेश गर्दा "अपर्याप्त रकम र निष्क्रिय खाता" को कारणले नकारिएको आरोप लगाइएको थियो।

४. मुद्दाको क्रममा, अपिलकर्ताले सम्माननीय फौजदारी अदालतसमक्ष मिति १३ जुन, २०१९ मा एउटा निवेदन पेश गरे, जसमा चेकलाई हस्तलेखन विज्ञकहाँ पठाई त्यसमा देखिने हस्तलेखन तथा हस्ताक्षरको तुलना गरिपाउँ भन्ने प्रार्थना गरिएको थियो, किनकि उनको हस्ताक्षर सम्बन्धित चेकमा बनावटी गरिएको थियो भन्ने दाबी थियो। सम्माननीय फौजदारी अदालतले नै मिति १३ जुन, २०१९ को आदेशद्वारा निवेदनलाई अस्वीकार गर्दै यो निवेदन मुद्दालाई ढिलो गर्ने उद्देश्यले गरिएको भन्ने टिप्पणी गरेको थियो। सम्माननीय फौजदारी अदालतले यो पनि टिप्पणी गरेको थियो कि मुद्दा बचाउपक्षको चरणमा पुगेको थियो र आरोपितले आफ्नो हस्ताक्षर मिलेको नभएको दाबी पुष्टि गर्न प्रमाण पेश गर्न सक्थ्यो।

५. सम्माननीय फौजदारी अदालतको मिति १३ जुन, २०१९ को आदेशविरुद्ध कुनै पनि चुनौती दिइएन र यसरी त्यसले अन्तिमता प्राप्त गर्यो। फौजदारी अदालतले मिति ७ नोभेम्बर, २०१९ को फैसलाद्वारा आरोपित अपिलकर्तालाई दोषी ठहर गर्यो।

६. अपिलकर्ताले प्रिन्सिपल सेसन न्यायाधीश, गाँधीनगरसमक्ष अपील गरे र त्यसको विचाराधीनकालमा, उनले फौ.प्र.सं. को धारा ३९१ अन्तर्गत अपिल चरणमा थप प्रमाण लिन र आरोपित अपिलकर्ताको स्वीकृत हस्ताक्षर र विवादित चेकमा देखिने हस्ताक्षरको तुलना गरी हस्तलेखन विज्ञको राय लिन निर्देशन माग्ने निवेदन पेश गरे। उक्त निवेदनमा अर्को प्रार्थना गरिएको थियो कि आरोपित अपिलकर्तालाई एनआई ऐनको धारा १३८ अन्तर्गतको सूचना प्राप्त भएको थिएन भन्ने बचाउपक्षको सिद्धान्तलाई पुष्टि गर्न हुलाक कार्यालयको सम्बन्धित अधिकारीलाई बोलाइनुपर्छ।

७. अपिलकर्ताद्वारा पेश गरिएको यस्तो निवेदनलाई सम्माननीय प्रिन्सिपल सेसन न्यायाधीश, गाँधीनगरले मिति २५ जुलाई, २०२३ को विस्तृत आदेशद्वारा खारेज गरे, जुन अपिलकर्ताले फौजदारी मिश्रित निवेदन नं. १७९३३/२०२३ दायर गरी उच्च अदालतसमक्ष लगे, जुन मिति २५ अक्टोबर, २०२३ को आदेशद्वारा खारेज भयो र यही आदेशविरुद्ध यस अपीलमा चुनौती दिइएको छ।

८. हामीले अपिलकर्ताका वकिलद्वारा पेश गरिएका बहसहरू विचार गरेका छौं र आक्षेपित आदेश तथा अभिलेखमा राखिएको सामग्रीलाई हेरेका छौं।

९. शुरुमा, हामी यो कुरा नोट गर्न सक्छौं कि यस अदालतबाट गरिएका अनेकौं फैसलाहरूद्वारा फौ.प्र.सं. को धारा ३९१ अन्तर्गत थप प्रमाण लिने अधिकार त्यसबेला मात्र प्रयोग गरिनुपर्ने कानूनी सिद्धान्त स्थापित भइसकेको छ जब त्यस्तो अनुरोध गर्ने पक्षलाई उचित सावधानीपूर्वक प्रमाण पेश गर्नबाट रोकिएको हुन्छ वा त्यस्तो प्रार्थनालाई जन्म दिने तथ्यहरू अपिल विचाराधीनै अवस्थामा पछि आउँछन् र त्यस्तो प्रमाण नलिँदा न्याय सम्पादनमा बाधा पुग्न सक्छ।

१०. यो उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुनेछ कि सम्माननीय पहिलो अपिल अदालत, अर्थात् प्रिन्सिपल सेसन न्यायाधीश, गाँधीनगरले यो तथ्य नोट गरेको थियो कि मुद्दाको क्रममा अपिलकर्ताले बैंक अफ बड़ौदाको साक्षीको बयान आफ्नो बचाउमा लिए तर उक्त साक्षीलाई सम्बन्धित चेकमा देखिने हस्ताक्षर वास्तविक हो वा होइन भन्ने बारेमा एउटा पनि प्रश्न सोधिएको थिएन।

११. यसका साथै, मिति २६ फेब्रुअरी, २०१८ को बैंकको चेक नकारिएको मेमोअनुसार, चेक नकारिनुको कारण स्पष्टरूपमा "अपर्याप्त रकम र निष्क्रिय खाता" उल्लेख गरिएको छ।

१२. उक्त लिखित मेमोमा १० नम्बर स्तम्भ छ जसमा यसरी लेखिएको छः-

"बैंक अफ बड़ौदा

(हेड अफिस मांडवी, बड़ौदा)

इन्फोसिटी शाखा मितिः २६.०२.२०१८

चेक नं. ५०३२७३ रु. १०,००,०००/- का लागि कारण नं. २२ ३०९३०१०००८५९६ अनुसार नकारिएको छ।

१-९ ...

१० जारीकर्ताको हस्ताक्षर हामीसँग रहेको नमुना हस्ताक्षरबाट फरक छ।

११-२२ ..."

स्पष्ट रूपमा, चेकमा देखिने हस्ताक्षर बैंकमा रहेको नमुना

हस्ताक्षरबाट फरक भएकाले चेक नकारिएको थिएन।

१. एनआई ऐनको धारा ११८ ले यस विवादसँग सम्बन्ध राख्दछ र त्यसैले यसलाई यहाँ उद्धृत गरिएको छः-

"११८. लेखन योग्य लिखतसम्बन्धी अनुमानहरू। - विपरीत प्रमाणित नभएसम्म, देहायका अनुमानहरू गरिनेछन्:

(क) प्रतिफलको बारेमा: प्रत्येक लेखन योग्य लिखत प्रतिफलका लागि तयार वा खिचिएको थियो र त्यस्तो प्रत्येक लिखत, जुन स्वीकृत, कोरिधापन, लेखन योग्य वा हस्तान्तरित भएको छ, त्यसलाई प्रतिफलका लागि स्वीकृत, कोरिधापन, लेखन योग्य वा हस्तान्तरित गरिएको थियो;

(ख) मितिको बारेमा: प्रत्येक लेखन योग्य लिखतमा उल्लिखित मितिमा नै त्यसलाई तयार वा खिचिएको थियो;

(ग) स्वीकृतिको समयको बारेमा: प्रत्येक स्वीकृत विनिमय विधेयक त्यसको मितिपछि समयमै र त्यसको परिपक्वतापूर्व स्वीकृत गरिएको थियो;

(घ) हस्तान्तरणको समयको बारेमा: प्रत्येक लेखन योग्य लिखतको हस्तान्तरण त्यसको परिपक्वतापूर्व गरिएको थियो;

(ङ) कोरिधापनको क्रमको बारेमा: लेखन योग्य लिखतमा देखिने कोरिधापनहरू सोही क्रममा गरिएका थिए;

(च) टिकटको बारेमा: हराएको प्रतिज्ञापत्र, विनिमय विधेयक वा चेकमा

सही टिकट लागेको थियो;

(छ) धारकलाई समयमा धारकको रूपमा लिनुपर्ने: लेखन योग्य लिखतको धारकलाई समयमा धारकको रूपमा लिनुपर्छ:

तर, त्यस्तो लिखत त्यसको वैधानिक मालिकबाट वा त्यसको वैधानिक हिरासतमा रहेको कुनै व्यक्तिबाट कुनै अपराध वा ठगीको माध्यमबाट प्राप्त गरिएको भए वा त्यसको निर्माता वा स्वीकारकर्ताबाट कुनै अपराध वा ठगी वा अवैधानिक प्रतिफलको माध्यमबाट प्राप्त गरिएको भए, धारकलाई समयमा धारकको रूपमा प्रमाणित गर्नु उसको दायित्व हुनेछ।"

१३. एनआई ऐनको धारा ११८ को उपधारा (इ) ले लेखन योग्य लिखतमा गरिएका कोरिधापनहरू सोही क्रममा हुन्छन् भन्ने स्पष्ट अनुमान प्रदान गर्दछ। यसरी, सम्बन्धित चेकको कोरिधापन वास्तविक हुने अनुमान चेकको समयमा धारकको पक्षमा हुन्छ जुन यहाँ उजुरीकर्ता हुनेछ। यदि आरोपितले यस्तो अनुमानलाई खण्डन गर्न चाहन्छ भने, उसले यसको लागि प्रमाण पेश गर्नुपर्नेछ।

१४. बैंकबाट जारी गरिएको कुनै कागजातको प्रमाणित प्रतिलिपि नै बैंकर्सको बुक्स इभिडेन्स ऐन, १८९१ अन्तर्गत कुनै औपचारिक प्रमाणबिना नै ग्रहण योग्य हुन्छ। यसैले, उपयुक्त मुद्दामा, बैंकले राखेको नमुना हस्ताक्षरको प्रमाणित प्रतिलिपि लिन र प्रमाण ऐन, १८७२ को धारा ७३ अन्तर्गत अदालतसमक्ष चेकमा देखिने हस्ताक्षरसँग तुलना गर्न अनुरोध गर्न सकिन्छ।

१५. यसरी, हामी यो विचार राख्दछौं कि यदि अपिलकर्ताले आफ्नो खातामा जारी गरिएको चेकमा देखिने हस्ताक्षर वास्तविक होइन भनी प्रमाणित गर्न चाहेको भए, उसले बैंकबाट आफ्नो नमुना हस्ताक्षरको प्रमाणित प्रतिलिपि लिन सक्थ्यो र चेकमा देखिने हस्ताक्षर वास्तविक

हो वा होइन भन्ने बारेमा बयान दिन सम्बन्धित बैंक कर्मचारीलाई बोलाउन अनुरोध गर्न सक्थ्यो।

१६. तर, अवसर पाएर पनि आरोपित अपिलकर्ताले चेकमा हस्ताक्षर मिलेको नभएको आफ्नो दाबी पुष्टि गर्न बचाउपक्षमा परीक्षण गरिएको बैंक कर्मचारीलाई कुनै प्रश्न सोधेनन् र यसैले हामी यो दृढ विचार राख्दछौं कि अपिल अदालतले अपिलकर्तालाई उसकै अनुरोधमा बचाउपक्षको प्रमाण संकलन गर्न सहयोग गर्नुपर्ने थिएन। एनआई ऐनअन्तर्गतका अनुमानहरू खण्डनीय भएतापनि उजुरीकर्ताको पक्षमा हुन्छन्। यसैले, आरोपितले त्यस्ता अनुमानहरूको खण्डन गर्न उपयुक्त बचाउपक्षको प्रमाण पेश गर्नुपर्छ र अदालतले आरोपितलाई प्रमाण संकलन गर्न सहयोग गर्नुपर्ने अपेक्षा गर्न सकिँदैन।

१७. अपिलकर्ताले फौजदारी अदालतसमक्ष निवेदन दिएर चेकमा देखिने हस्ताक्षरको हस्तलेखन विज्ञद्वारा तुलना गराउन खोजेका थिए, तर फौजदारी अदालतले मिति १३ जुन, २०१९ को आदेशद्वारा त्यसलाई अस्वीकार गरेको थियो। उक्त आदेशविरुद्ध कहिल्यै पनि चुनौती दिइएन र यसरी त्यसले अन्तिमता प्राप्त गर्यो।

१८. आरोपित अपिलकर्ताको एनआई ऐनको धारा १३८ अन्तर्गतको सूचना प्राप्त नभएको आरोपसम्बन्धी हकमा, अपिल अदालतले अपिललाई निर्णय गर्दा अभिलेखमा उपलब्ध प्रमाणको आधारमा यस्तो मुद्दालाई परीक्षण गर्नुपर्नेछ र यसैले, अपिल अदालतले हुलाक कार्यालयको अधिकारीलाई बोलाउन फौ.प्र.सं. को धारा ३९१ अन्तर्गतको अधिकार प्रयोग गर्नुपर्ने थिएन र उसले फौ.प्र.सं. को धारा ३९१ अन्तर्गतको निवेदनलाई ठीक नै अस्वीकार गरेको थियो।

१९. माथि को छलफलको परिणामस्वरूप, हामी आक्षेपित आदेशहरूमा कुनै दोष देख्दैनौं जसले हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना गर्छ। यस

अपीलमा कुनै आधार छैन र यसलाई खारेज गरिएको छ।

२०. विचाराधीन निवेदन(हरू), यदि कुनै छ भने, निपटान भएको मानिनेछ।

हेडनोटहरू तयार गर्ने: दिव्या पाण्डे
मुद्दाको परिणाम: अपील खारेज।